

ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФІЛАКТИКИ
ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВINSTITUTIONAL STRUCTURE REGARDING THE ORGANIZATION
OF GIFTED PUPILS' DEVIANT BEHAVIOR PREVENTION

У статті визначено структуру функціонування соціальних інститутів щодо здійснення профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів на загальнодержавному, регіональному і локальному рівнях. Акцентовано увагу на тому, що соціальні інститути загальнодержавного і регіонального рівня здебільшого впливають на особистість обдарованого учня опосередковано, враховують світові та європейські стандарти, визначають загальнодержавні тенденції та регіональні особливості щодо розвитку, становлення, соціалізації, самореалізації обдарованих дітей і молоді. Установи локального рівня мають безпосередній вплив на обдаровану особистість, здійснюють профілактичну діяльність із цією категорією учнів як на загальному, так і на індивідуальному рівнях, розробляють і реалізують відповідні програми, враховуючи загальнодержавні тенденції та регіональні особливості здійснення профілактичної діяльності. З'ясовано, що реформування освітньої системи, зокрема психологічної служби системи освіти України, наявна інституційна структура організації профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів, основні завдання установ теоретично створюють умови для пошуку, виявлення, розвитку і становлення, соціалізації й адаптації обдарованих учнів. Однак на практиці сьогодні не розроблені програми, моделі, стратегії, технології, форми і методи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів на всіх рівнях освітньої системи; певні категорії обдарованих учнів залишаються поза увагою і потребують допомоги щодо вирішення складних проблем, пов'язаних із їх адаптацією, виробленням навичок конструктивної поведінки, попередження негативних впливів із боку соціального оточення.

Ключові слова: девіантна поведінка, обдарований учень, профілактика, соціальний інститут, організаційна структура.

The article defines the structure of the social institutions' functioning regarding the organization of gifted pupils' deviant behavior prevention at the national, regional and local levels. Attention is focused on the fact that social institutions at the national and regional levels in most cases affect the personality of a gifted pupil indirectly, take into account international and European standards, determine national tendencies, regional features related to the development, formation, socialization and self-realization of gifted children and youth. Institutions of a local level have a direct impact on a gifted person, carry out preventive activities with this category of pupils at both the general and individual levels, develop and implement appropriate programs, taking into account national tendencies and regional features. It was defined that the reform of the educational system, in particular, of the Ukrainian educational system's psychological service, the existing institutional structure for the gifted pupils' deviant behavior prevention and the main tasks of institutions theoretically create the conditions for the search, identification, development and establishment, socialization and adaptation of gifted pupils. However, in practice, to date, programs, models, strategies, technologies, forms and methods for the gifted pupils' deviant behavior prevention at all levels of the educational system have not been developed. Certain categories of gifted pupils left unattended and need help to solve complex problems associated with their adaptation, developing skills in constructive behavior and preventing negative influences from the social environment.

Key words: deviant behavior, gifted pupil, prevention, social institution, organizational structure.

УДК 376-056.45:37.015.3

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-16-2-18>

Степаненко В.І.,

канд. пед. наук,
докторант кафедри
соціальної педагогіки,
доцент кафедри соціальної роботи
Державного закладу
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Модернізація системи освіти в умовах інтеграції України у європейський і світовий освітній простір, трансформаційні процеси, що відбуваються у суспільстві, загострили проблеми адаптації дітей і молоді, пов'язані зі здатністю до інноваційного мислення і творчості, виробленням нових стратегій і моделей діяльності та поведінки, набуттям умінь і навичок приймати рішення та відповідати за їх наслідки [3]. Це потребує від держави активізації пошуку нових технологій роботи всіх соціальних інститутів за напрямом профілактики відхилень у поведінці обдарованих дітей і молоді, попередження негативних впливів на особистість із боку середовища. Тож особливої актуальності набуває проблема організації такої діяльності на всіх її рівнях: загальнодержавному, регіональному, локальному, особливо у сфері освіти, яка має цілу низку соціальних інституцій, що сприя-

ють вихованню і творчому розвитку обдарованої особистості, формуванню її соціальної активності, життєвої компетентності тощо. Визначення структури функціонування соціальних інститутів щодо здійснення профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів на загальнодержавному, регіональному і локальному рівнях є однією з умов ефективної організації відповідної діяльності, підбору, розробки й упровадження оптимальних стратегій, технологій, форм і методів профілактичної роботи з обдарованими дітьми та молоддю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз здійснення державної підтримки обдарованих дітей у зарубіжних країнах представлено у наукових працях І. Бабенко, О. Бочарової, Ю. Гуцуляк, Л. Кокоріної, Ю. Трищук та багатьох інших науковців. Напрями державної політики щодо навчання та виховання обдарованих дітей у країнах Європи й Азії визначено О. Горбильовою, В. Дунцем,

С. Кириченко, В. Мадзігоном, А. Марушкевич, Д. Перепада та ін. Аналіз державної політики України в освітній галузі щодо підтримки обдарованих учнів здійснено у роботах А. Дакал, Л. Півневої, Т. Тарасенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність джерел наукової літератури, які містять інформацію щодо напрямів, проблем і перспектив державної підтримки обдарованих дітей і молоді як у зарубіжних країнах, так і в Україні, структура функціонування соціальних інституцій на загальнодержавному, регіональному, локальному рівнях щодо здійснення профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів не розглядалася. Визначення основних інституцій, котрі здійснюють відповідну діяльність, проводять дослідження чи надають методичні рекомендації щодо її організації, є особливо актуальним за умов реформування системи освіти, зокрема психологічної служби, і забезпечить розуміння повноважень, функціональних обов'язків, основних завдань цих інституцій за визначеним напрямом соціально-педагогічної діяльності.

Мета статті – визначити структуру функціонування соціальних інститутів щодо здійснення профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів на загальнодержавному, регіональному і локальному рівнях.

Виклад основного матеріалу. З метою профілактики відхилень у поведінці обдарованих учнів, вирішення їх соціальних, психологічних, педагогічних проблем держава утворює відповідні соціальні інститути на загальнодержавному, регіональному, локальному рівнях, у яких створено умови для повноцінного розвитку і становлення обдарованих учнів, їх адаптації та самореалізації.

Загальнодержавний рівень. Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, є Міністерство освіти і науки України (МОН України) [7].

Починаючи з 1998 р. спільним наказом Міністерства освіти і науки України й Академії педагогічних наук України було створено Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи (УНМЦ практичної психології і соціальної роботи) як головну організацію психологічної служби, що здійснює методичне керівництво усією психологічною службою системи освіти. Основними завданнями Центру є науково-методичне керівництво психологічною службою системи освіти України, комплексний аналіз

соціальної ситуації особистісного та психічного розвитку дітей і молоді, вивчення психологічних механізмів соціалізації особистості, підвищення її соціально-адаптаційних можливостей, особистісного зростання, впровадження новітніх методичних розробок для практичних психологів і соціальних педагогів різних типів закладів освіти [4].

До загальнодержавної соціальної установи слід також віднести створений у 2007 р. Інститут обдарованої дитини (далі – ІОД), підпорядкований вищій галузевій науковій установі – Національній академії педагогічних наук України (НАПН України). ІОД здійснює наукову та науково-організаційну діяльність відділення загальної середньої освіти НАПН України. Основні завдання ІОД полягають у розробці програм і технологій розвитку обдарованої особистості на різних вікових етапах у системі безперервної освіти; розробці методичного забезпечення, створенні сприятливих умов і реалізації проектів і програм фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку обдарованих дітей, їх правового та соціального захисту; впровадженні наукових розробок, спрямованих на вирішення актуальних проблем освіти та виховання обдарованих дітей і молоді [2].

Багаторічний досвід роботи з обдарованими дітьми в Україні має така загальнодержавна науково-громадська організація, як Мала академія наук України (далі – МАН України), робота якої спрямована на пошук, підтримку, сприяння творчому розвитку обдарованих, здібних до наукової діяльності учнів. Учні-члени МАН мають можливість слухати лекції провідних науковців України, відвідувати практичні заняття та практикуми, проводити цікаві дослідження, працювати в державних бібліотеках, архівах і наукових установах Національної академії наук України, відвідувати наукові конференції та семінари, спілкуватися з однолітками-іноземцями тощо. МАН має регіональні осередки у всіх обласних і районних центрах України, а дистанційні форми роботи з обдарованою молоддю дають можливість учням із сільської місцевості отримувати інформаційну підтримку науковців із наукових інститутів і закладів вищої освіти України [5].

З 2013 р. в Україні було сформовано Банк інтелектуальних досягнень дітей (далі – Банк) – відомості про інтелектуальні досягнення обдарованих дітей із числа учнів 9-11 класів закладів загальної середньої освіти, котрі запатентували свій винахід, є переможцями Міжнародних і фінальних етапів Всеукраїнських олімпіад, конкурсів, турнірів, конкурсів-захистів науково-дослідних робіт учнів – членів МАН України відповідно до їх особистих результатів та інтелектуальної діяльності за напрямками: навчальна, науково-дослідницька, науково-технічна і винахідницька діяльність.

Накопичення, систематизацію та збереження інформації про інтелектуальні досягнення дітей, яка

міститься у Банку, до 2014 р. здійснювала загальнодержавна установа – Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України [6]. З 2014 р. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти реорганізовано і створено Інститут модернізації змісту освіти та Інститут освітньої аналітики [10]. Відповідно до наказу МОН від 17 січня 2015 р. № 31 «Деякі питання утворення Інституту модернізації змісту освіти та Інституту освітньої аналітики» Інститут модернізації змісту освіти є правонаступником державної наукової установи «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» [1].

У 2017 р. затверджено нову структуру – Інститут модернізації змісту освіти, до складу якого увійшов новоутворений структурний підрозділ – відділ психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи. Основним завданням цього відділу стало здійснення організаційної та координаційної діяльності психологічної служби. УНМЦ практичної психології та соціальної роботи залишив за собою науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби [12].

Згідно з новою редакцією Закону України «Про освіту», який набув чинності у вересні 2017 р., діяльність психологічної служби регламентується ст. 76 «Психологічна служба та соціально-педагогічний патронаж у системі освіти» [9]. Відповідно до затвердженого у 2018 р. Положення про психологічну службу у системі освіти України Інститут модернізації змісту освіти і Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України входять до складу структури психологічної служби у системі освіти України та є установами загальнодержавного рівня [8].

На *регіональному рівні* підготовку та подання інформації для внесення її до Банку здійснюють органи управління освітою обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки Крим. Органи управління освітою узагальнюють відомості про індивідуальні досягнення обдарованих дітей, отримані від відділів (управлінь) освітою районних (міських), районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, подають інформацію до Інституту для внесення її до Банку. Керівники органів управління освітою здійснюють контроль за достовірністю, повнотою та своєчасністю подання цих відомостей.

Локальний рівень представлено закладами загальної середньої освіти і місцевими органами адміністративно-виконавчого апарату. Так, заклади загальної середньої освіти впродовж кожного навчального року подають відомості про індивідуальні інтелектуальні досягнення дітей до відділів (управлінь) освітою районних (міських), районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій. Відділи (управління) освіти районних (міських), районних у містах Києві та Севас-

тополі державних адміністрацій, у свою чергу, подають зведені відомості до органів управління освітою регіонального рівня [6].

На *регіональному рівні* структуру психологічної служби складають навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласні, Київський(а) і Севастопольський(а) міські [8].

Дослідження обласних молодіжних програм і комплексних заходів, спрямованих на їх реалізацію, дозволяють виокремити групи питань, на яких зосереджено роботу з обдарованою і талановитою молоддю: 1) методичне забезпечення; 2) банк даних обдарованих дітей; 3) стипендії, гранти, премії; 4) організаційне сприяння науковій діяльності учнівської молоді; 5) забезпечення сприятливого середовища й умов розвитку обдарованої молоді; 6) заходи за участю обдарованих дітей і молоді; 7) соціальний захист.

Ці питання розглядають як перспективні шляхи розвитку регіональної практики, дієвість реалізації яких здійснить потужний вплив на досягнення поставлених завдань щодо створення умов для розвитку творчого та інтелектуального потенціалу молоді [11].

На *локальному (місцевий рівень і рівень конкретної установи) рівні* до структури психологічної служби входять районні (міські) навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби, методисти психологічної служби районних (міських) методичних центрів/кабінетів/лабораторій, управлінь (відділів) освіти, об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ); підрозділи психологічної служби у закладах вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти; практичні психологи і соціальні педагоги психологічної служби закладів освіти.

До складу психологічної служби вищезазначених рівнів входять практичні психологи, соціальні педагоги закладів освіти міст, районів, ОТГ, керівники (директори), методисти навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласних, Київського(ї) і Севастопольського(ї) міських, працівники психологічної служби департаментів, управлінь, відділів освіти.

Практичний психолог закладу та/або установи бере участь в освітній діяльності, спрямованій на забезпечення всебічного розвитку особистості, їх талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, здатних до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству; сприяє сформуванню у дітей відповідальної та безпечної поведінки в ситуаціях ризику, навичок здорового способу життя, збереження репродуктивного

здоров'я, готовності до самореалізації; формуванню соціально-комунікативної компетентності обдарованих дітей, попередженню конфліктів.

Соціальний педагог сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї та суспільства у вихованні учнів, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам (законним представникам); формуванню в учнів відповідальної поведінки, культури здорового способу життя, збереженню репродуктивного здоров'я; попередженню конфліктних ситуацій, що виникають під час освітнього процесу, запобіганню та протидії домашньому насильству.

Психологічна служба співпрацює з органами охорони здоров'я, соціальної політики, молоді та спорту, внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади, а також комунальними закладами соціального захисту дітей, підтримки сімей, дітей і молоді, фахівцями із соціальної роботи ОТГ, громадськими організаціями [8].

Загалом в Україні ведеться активна діяльність із розробки та впровадження авторських програм роботи з обдарованою молоддю на всіх рівнях освітньої системи. Основний акцент у подібних програмах зроблений на пошук і виявлення талановитих учнів (система тестування), організацію участі молоді у конкурсах, турнірах, олімпіадах різного рівня, але практично не розроблені заходи щодо соціалізації дітей в учнівському колективі, створенні позитивного соціально-психологічного клімату тощо. Офіційна статистика МОН України у визначенні кількості обдарованих дітей в Україні спирається на дані про учасників олімпіад, турнірів, конкурсів-захистів МАН України тощо, що не дає повної реальної картини. За таких умов враховуються лише діти, які значно випереджають своїх однолітків у розумовому розвитку або мають здібності до різних галузей науки, тоді як спеціальна музична, художня, психомоторна, соціальна та інші види обдарованості не враховуються [5].

Висновки. Отже, реформування освітньої системи, зокрема психологічної служби системи освіти, наявна інституційна структура організації профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів на загальнодержавному, регіональному, локальному рівнях, основні завдання установ теоретично створюють умови для пошуку, виявлення, розвитку і становлення, соціалізації й адаптації обдарованих учнів, але практично сьогодні не розроблені програми, моделі, стратегії, технології, форми та методи профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів на всіх рівнях освітньої системи, певні категорії обдарованих учнів залишаються поза увагою і потребують допомоги у вирішенні складних проблем, пов'язаних із їх адаптацією, виробленням навичок конструктивної поведінки, попередженням негативних впливів із боку соціального оточення тощо. Соціальні інсти-

тути загальнодержавного і регіонального рівня здебільшого впливають на особистість обдарованого учня опосередковано, враховують світові та європейські стандарти, визначають загальнодержавні тенденції, регіональні особливості розвитку, становлення, соціалізації, самореалізації обдарованих дітей і молоді. Установи локального рівня мають безпосередній вплив на обдаровану особистість, здійснюють профілактичну діяльність із цією категорією учнів як на загальному, так і на індивідуальному рівнях, розробляють і реалізують відповідні програми, враховуючи загальнодержавні тенденції та регіональні особливості здійснення профілактичної діяльності. Відповідно, перспективу подальших розвідок вбачаємо у визначенні рівнів організації профілактики поведінкових девіацій обдарованих учнів на локальному рівні (рівні закладу загальної середньої освіти та його взаємодії з місцевими соціальними інституціями) з урахуванням регіональних особливостей і загальнодержавних тенденцій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Інститут модернізації змісту освіти. Загальна інформація. URL: <https://imzo.gov.ua/pro-imzo> (дата звернення: 26.08.2019).
2. Інститут обдарованої дитини НАПН України. URL: http://www.iod.gov.ua/viewpage.php?page_id=4 (дата звернення: 26.08.2019).
3. Науменко П.А. Державне регулювання розвитку позашкільної освіти в Україні : автореф. дис. ... докт. наук з держ. управл. : 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2013. 41 с.
4. Національна академія педагогічних наук України. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи. URL: http://naps.gov.ua/ua/structure/institutions/social_work/ (дата звернення: 26.08.2019).
5. Отрох Н.В. Феномен обдарованості в контексті інноваційних поглядів на інклюзивну освіту талановитої молоді: філософсько-педагогічний аспект. *Нова парадигма*. 2014. Вип. 122. С. 40-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nopa_2014_122_7 (дата звернення: 12.08.2019).
6. Про затвердження Положення про Банк інтелектуальних досягнень дітей та Положення про Експертну раду для визначення найкращих інтелектуальних досягнень дітей: МОН України; Наказ, Положення, Перелік [...] від 27 серпня 2013 р. № 1236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1595-13> (дата звернення: 20.08.2019).
7. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України : Положення від 16 жовтня 2014 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#n8> (дата звернення: 20.08.2019).
8. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України: МОН України; Наказ, Положення від 22 травня 2018 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18> (дата звернення: 18.08.2019).

9. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 20.08.2019).

10. Про утворення Інституту модернізації змісту освіти та Інституту освітньої аналітики : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 687. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2014-%D0%BF> (дата звернення: 26.08.2019).

11. Тарасенко Т.М. Державна політика щодо створення умов для розвитку обдарованої молоді в Україні. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej9/doc_pdf/Tarasenko_TM.pdf (дата звернення: 15.08.2019).

12. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи. Психологічна служба у системі освіти. URL: <http://www.psyua.com.ua/index.php?lang=ua&page=unmc#unmc> (дата звернення: 25.08.2019).